

بازی‌های سنتی آذربایجان (شهرستان تکاب و اطراف آن)

لیلا اشرفی^۱

چکیده

بازی‌ها از جمله نمودهای اجتماعی و فرهنگی هر اجتماع به حساب می‌آیند. برای بازی‌ها علاوه بر تخلیه روانی و کارکردهای جسمانی مزیت‌های فراوانی وجود دارد. بازی‌ها تبلوری از فرهنگ و میراث هر اجتماعی به حساب می‌آیند. در هر منطقه هم به فراخور شرایط اقلیمی، فرهنگی، زبانی و تاریخی بازی‌های خاصی وجود دارد. در این مقاله به بررسی بازی‌های منطقه آذربایجان غربی با تمرکز بر شهرستان تکاب و اطراف آن پرداخته می‌شود.

روش تحقیق و گردآوری مطالب در این مقاله با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای در مورد پیشینه بازی‌ها و تفریحات صورت گرفته و مصاحبه انجام گرفته در مورد بازی‌ها است که در متن آورده شده‌اند.

کلید واژه‌ها: آذربایجان غربی (شهرستان تکاب)، بازی، سرگرمی

۱. کارشناس ارشد تاریخ (L.ashrafi@yahoo.com)

مقدمه

بر هیچ کس پوشیده نیست که بخش قابل توجهی از تاریخ هر ملت به صورت حکایت و قصه، سینه به سینه از نسلی به نسل دیگر منتقل و حفظ شده است، به گونه‌ای که شاید در هیچ کتابی به صورت مکتوب به این مسائل اشاره نشده باشد. (متینی، ۱۳۵۶: ۱۷۹-۱۷۸) صاحب‌نظران حوزه تعلیم و تربیت معتقدند تفریح و سرگرمی جزء نیازهای اصلی زندگی سالم در هر عصری است و تنها، نحوه انجام این تفریح‌ها و گذراندن اوقات فراغت تغییر کرده است. (بهار، ۱۳۱۳: ۲۴۱).

در روزگاران گذشته نیز همانند روزگار ما، مردم به بازی و سرگرمی نیاز داشتند، هر چند زندگی ماشینی عصر ما سبب شده انسان‌ها، بیشتر وقت خویش را برای تأمین معاش خود و خانواده‌شان صرف کنند. در گذشته زندگی مردم ساده و بی‌تکلف بود، به همین دلیل، اوقات فراغت بیشتری داشتند که برای پر کردن آن به ورزش، بازی و تفریح روی می‌آوردند و به این وسیله برای خود سرگرمی‌های متنوعی ایجاد می‌کردند. تفریح و سرگرمی جنبه‌های مختلفی داشت، مانند شب‌نشینی، شعرخوانی و داستان‌پردازی تا انجام نمایش‌های سنتی و با توجه به این است که جوامع بشری اعصار گذشته، بر اساس آداب، رسوم و سرگرمی‌هایشان از یکدیگر متمایز می‌شدند. (مهیار، ۱۳۵۸: ۶۶).

سرزمین ایران به سبب وسعت جغرافیایی و موقعیت استراتژیکی که در طول تاریخ داشته، همواره مورد هجوم و حتی سکونت اقوام و ملل گوناگونی قرار گرفته است و همین باعث شده که قومیت‌های مختلف (ترک، لر، کرد، بلوچ، فارس، گیلک و غیره) در این سرزمین سکنی گزینند. از سویی، هر یک از این قومیت‌ها دارای ویژگی‌های خاص فرهنگی خود بودند که همین عامل، سبب تنوع در آداب و رسوم، سرگرمی و تفریح‌های مردم این سرزمین شده است. این تنوع با همان ویژگی‌ها، هنوز در این سرزمین وجود دارد (ملک‌محمدی، ۱۳۴۶: ۱۰-۶). امروزه برخی از این بازی‌ها، جنبه ورزشی به خود گرفته است، همین عامل سبب گردیده تا بازی‌ها از جایگاه ویژه‌ای در ایران و جهان برخوردار شوند؛ به گونه‌ای که برخی از این ورزش‌ها مانند کشتی و

چوگان، جنبه فرا ملی به خود گرفته است. کلمه «بازی» در اصل زبان پهلوی کلمه «واژیک» است که در متون پهلوی در کنار سایر تفریح‌های عمومی و مجاز استعمال می‌شده است (بهار، ۱۳۱۳: ۶۴۱ - ۶۴۰). در ایران عصر ساسانی، هر تفریح و شادمانی را که شایان توجه بود، عنوان بازی به آن می‌دادند. در کارنامه اردشیر بابکان، چنین نقل شده: «روزی که اردشیر به ستورگه نشست بود، تنبور زده و سرود و بازی و خرمی کرد.» چنان که ملاحظه می‌کنید سرودخواندن و سازنواختن را نیز جزء بازی ذکر کرده‌اند. (فره‌وشی، ۱۳۵۴: ۳۳) در رساله (رتیک و خسرو) نیز آمده: «به هر گونه وُن، بریط، تمبور و هر سرود، چکامه و نیز به تیرازه گفتن و پای‌بازی کردن مردم استادم» (بهار، ۱۳۴۷: ۹۹). هنر رقص و پایکوبی در اینجا به یک نوع بازی تعبیر شده است. در جای دیگر این رساله، به بازی‌های مختلف که در حضور پادشاهان معمول بوده، اشاره می‌شود (رسن‌بازی، زنجیربازی، داربازی، ماربازی، گهواره‌بازی، سپربازی، زین‌بازی، گوی‌بازی، سل‌بازی، شمشیربازی، دشنه‌بازی، گرزبازی، شیشه‌بازی، کپی‌بازی و غیره) (بهار، ۱۳۱۴: ۶۴۲ - ۶۴۱). البته برخی از این بازی‌ها همانند بازی چوگان، تنها در میان قشر بالای جامعه، شاهزادگان و بزرگان اجرا می‌شده است.

تعریف بازی

بازی امری است که از آغاز تولد تا هنگام مرگ همراه آدمی است. بازی در واقع درس درست زیستن، درس احترام و ادب به هم‌نوعان و درس شناخت محیط است که در کنار تجربه‌اندوزی و کسب مهارت، به کارگیری هوش و عاطفه را نیز به ما می‌آموزد. بازی به ما می‌آموزد که چگونه با دیگران رابطه درست و مناسب و در کنار آن با محیط پیرامون خویش سازگاری برقرار کنیم. بازی و روش اجرای صحیح آن، فرد را قانونمند می‌کند و روش احقاق حق و حق‌گذاری را به همراه خشوع به انسان می‌آموزد. محیط بازی، مکانی است که انسان تمام هوش و حواس خود را بر نحوه صحیح انجام دادن آن متمرکز و با تمام وجود، آن را حس می‌کند و از آن لذت می‌برد.

فلسفه وجودی بازی

درباره فلسفه پیدایش بازی‌ها به تصادف یا از روی عمد نمی‌توان نظر قاطعی داد، از سویی در دست‌نوشته‌های ثبت شده از تمدن‌های باستان به

بازی‌های ساده اشاره شده که بالطبع با پیشرفت تمدن‌های بشری به دشواری این بازی‌ها نیز افزوده شد، اما چگونگی نحوه پیدایش بازی‌ها را باید از طریق آداب و سنن پی‌جویی کرد چرا که تبدیل بازی‌ها به آئین‌های سنتی و بالعکس، پیوند ناگسستنی با زندگی مردم دارد. از همین رو می‌توان حدس زد که بازی‌ها گونه‌های ساده‌ای از رقابت میان افراد بود و همیشه به عنوان وسیله‌ای برای تفریح و سرگرمی محسوب نمی‌شد. از این رو تدابیر دستیابی به موفقیت در بازی، در زندگی واقعی نیز قابل اجراست و این موضوع به تحقیق ثابت شده که انواع گوناگون بازی‌ها مرتبط با نظام اجتماعی، مذهب و محیط طبیعی هر جامعه‌ای است؛ بنابراین بازی‌های سنتی و معتبر هر جامعه را باید

محترم شمرد و به صورت ساده‌انگارانه به آن ننگریست. به انضمام اینکه بازی‌ها متضمن کار و همبستگی گروهی نیز هستند. به همین دلیل اغلب کسانی که در بازی‌های گروهی سعی در نشان دادن منیت‌های درونی خویش دارند خیلی سریع از سوی گروه طرد می‌شوند. در حقیقت بازی مرحله انتقال از «من» به «ما»ست. در نگاه کلی می‌توان گفت: بازی درس است، درس زیستن، شناخت محیط، تجربه‌ها، مهارت‌ها، قانون‌شناسی، حق‌دانی و حق‌گزاری، اجرای رسوم و سنت‌ها و درس عامل و عمل بودن قبل از ادعا کردن و حرف زدن. بازی‌های محلی از آداب و رسوم هر ملت، قوم و طایفه‌ای است که مردان، جوانان و دختران به آن دلبستگی دارند و در اوقات فراغت به انجام آن مشغول می‌شوند (مظلومی، ۱۳۶۵: ۷-۶)

بازی‌های محلی، ریشه در فرهنگ ملی ما دارد و ممکن است در ارتباط درون قومی نباشد. به عبارت دیگر، منحصرأ، به عنوان بازی متداول و معمول در یک منطقه مطرح باشد خواه از آن منطقه برخاسته باشد و یا مناطق دیگر (میرنیا، ۱۳۸۱: ۲۳۳)

گرچه بازی‌های محلی از دیدگاه‌های مختلف، در تقسیم‌های کلی‌تری دسته‌بندی می‌شوند، لکن برای آشنایی بیشتر می‌توان از عناوین رایج‌تری استفاده کرد:

بازی‌های بدون وسیله، بازی‌های با وسیله، بازی‌های فردی، بازی‌های جمعی، بازی‌های گروهی، بازی‌های همراه با ساز و دهل، بازی‌های فصلی، بازی‌های شبانه، بازی‌های روزانه، بازی‌های آبی (در دریا و رودخانه)، سوارکاری، بازی‌های همراه با گویش، سرود، اشعار، بازی‌های نشسته، بازی‌هایی که دارای ابعاد آموزشی و تربیتی خاصی هستند، بازی‌های رقابتی، بازی‌های مهارتی و قدرتی، بازی‌های رزمی، بازی‌های استقامتی، بازی‌های هوشی و فکری، بازی‌های ویژه خردسالان، بازی‌های ویژه بزرگسالان، بازی‌های ویژه زنان، بازی‌های ویژه مردان، بازی‌هایی با حرکات سبک و آرام، بازی‌هایی با حرکات سنگین و سخت (ملک‌محمدی، ۱۳۶۴: ۱۰)

در این فرصت اندک، نمی‌توان به تمام این بازی‌ها اشاره کرد، فقط به تعدادی از آنها که در میان مردم رایج است، پرداخته می‌شود.

بازی توپ با چوب

این بازی هم یک بازی فصلی و گروهی است که از ابتدای فصل بهار تا اواخر فروردین، آن را اجرا می‌کردند، یعنی تا زمانی که فصل پاک‌سازی زمین‌های زراعی از سنگ یا فصل پاک‌سازی مسیر آب قنات‌ها به سمت روستا و زمین‌های زراعی آغاز می‌شد.

در این بازی بدون در نظر گرفتن سن، فقط توانایی و قوای جسمانی مهم بود. تویی که در این بازی از آن استفاده می‌کردند توپ پنبه‌ای بود. لایه زیر این توپ از جنس پلاستیک و رویه آن از پنبه بود. اگر بازیکنان توانایی خرید توپ را نداشتند، از پارچه، گلوله‌ای همانند توپ درست می‌کردند و اطراف آن را با نخ می‌پیچیدند.

نحوه اجرای بازی

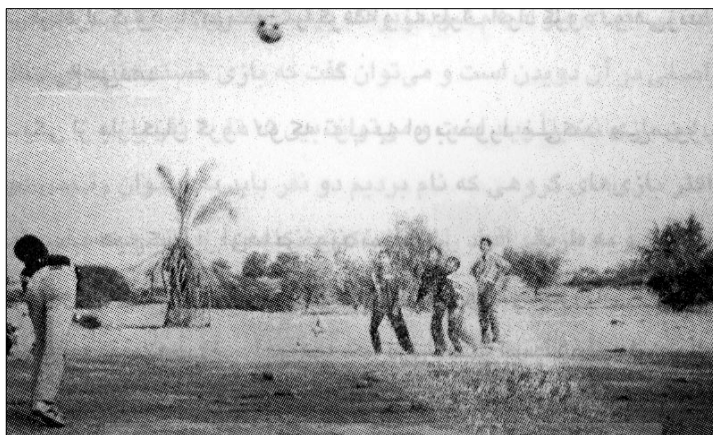
ابتدا محدوده‌ای را که با گچ یا کاه خط‌کشی شده، برای انجام بازی مشخص می‌کردند. سپس افراد به دو گروه سه تا هفت نفره تقسیم می‌شدند. سپس به قید قرعه و با انداختن سکه (شیر یا خط) یکی از دو گروه، بازی را آغاز می‌کرد. چوب در اختیار گروهی قرار می‌گرفت که قرعه به نامش افتاده بود و در مقابل، گروه دیگر توپ را برمی‌داشتند. گروهی که توپ در دستشان بود، آن را به سمت گروه مقابل پرتاب می‌کردند، این گروه باید با چوبی که در دست داشتند زیر توپ می‌زدند. بازیکنی که چوب را به توپ می‌زد، باید بلافاصله پس از ضربه، مسافتی حدود ۳۰۰-۲۰۰ متر را می‌دوید و دستش را به محدوده تعیین شده می‌زد. در بازگشت، بازیکنان گروه مقابل که توپ را گرفته بودند، باید آن را به یکی از بازیکنان حریف می‌زدند که در این صورت گروه حریف، بازنده اعلام می‌شد و جای توپ و چوب تغییر می‌کرد. اگر در مدت زمانی که برای بازی تعیین کرده بودند (مثلاً یک ساعت) چوب در اختیار یک گروه بود، آن گروه، برنده اعلام می‌شد. حال اگر زمانی که توپ را پرتاب می‌کردند نمی‌توانستند چوب را به توپ بزنند، بازنده اعلام می‌شدند. این بازی در برخی موارد شبیه بازی بیسبال (فوتبال آمریکایی) است.

باشلان کاوی (bâşlân kâvi)

یکی دیگر از بازی‌های آذربایجان، بازی «باشلان کاوی» است. در زبان ترکی، «باش» به معنای «سر» و «کاو» به معنای «زدن و گذاشتن» است. «باشلان کاوی» بیشتر در فصل زمستان در بام خانه‌ها و یا در محوطه وسیعی بیرون از خانه اجرا می‌شد. این بازی را، هم دختران و هم پسران انجام می‌دادند اما هیچ‌وقت به صورت مختلط اجرا نمی‌شد زیرا چنانچه در ادامه خواهیم گفت، دخترها توانایی زدن پسرها را نداشتند.

نحوه اجرای بازی

تعداد بازیکنان ده الی پانزده نفر بود، به قید قرعه یک بازیکن به عنوان گروگان و بازیکن دیگری به عنوان محافظ این گروگان انتخاب می‌شد. البته گاهی اوقات یکی از بازیکنان با میل و رغبت خود گروگان می‌شد و بازیکن دیگری را که همه اعضای گروه قبولش داشتند به عنوان محافظ خود برمی‌گزید. گروگان می‌نشست و محافظ، دستش را بر روی سر او می‌گذاشت و سایر بازیکنان در اطراف آن دو نفر می‌ایستادند. آنها باید گروگان را با دستشان می‌زدند و محافظ نیز فقط با پاهایش اجازه داشت این افراد را بزند و از گروگان خود محافظت و از ضرب و شتم او جلوگیری کند. اگر محافظ، یکی از بازیکنان را با پای خود می‌زد، گروگان آزاد می‌شد و بازیکنی که محافظ، او را با پا زده بود به جای گروگان می‌نشست، گروگانی هم که آزاد شده بود، محافظ او می‌گردید و محافظ سابق جزء بازیکنان گروه می‌شد. این بازی تا زمانی که بازیکنان بخواهند بازی را پایان دهند، به همین روش ادامه می‌یافت.

جمع بندی

با توجه به اشارات گفته شده درباره نحوه و فلسفه به وجود آمدن بازی‌ها، ظهور و بروز این گفته‌ها در بازی‌های محلی قابل اثبات است. در حقیقت ویژگی اصلی بازی‌ها، درس‌آموزی و سازگاری با نظام و محیط طبیعی اجتماعی پیرامون خود است، بالاخص در بازی‌هایی که در محیط‌های روستایی رشد و نمو پیدا می‌کند. بارزترین علت به وجود آمدن، برگزاری و تداوم این بازی‌ها، همیشه و همه جا علاوه بر داشتن لحظاتی خوش در کنار هم، حس کار و همبستگی گروهی بوده است. از این روست که اغلب بازی‌های محلی به صورت دسته‌جمعی و گروهی انجام می‌شد و این به سبب طبیعت زندگی روستایی است که انجام کارها به صورت تک نفره یا فردی را نمی‌پذیرد و این نحوه زندگی در مابین روستاییان جایی ندارد. بر این اساس طبیعت و لازمه زندگی در روستا، زیستن در جمع است.

از آن سو، زندگی روستایی، ویژگی‌ها و مختصات خاص خود را دارد که مهم‌ترین و بارزترین آن، سادگی و بی‌آلایشی در تمام شئون زندگی است و نمود عینی آن ابزارهای ساده به کار گرفته شده در بازی‌ها است که اغلب از محصولات روستا و وسایل موجود در دسترس به دست مردان و زنان روستا تهیه می‌شد. این، برخلاف بازی‌های امروزی است که عوامل اقتصادی و جنبه درآمدزایی آن مدنظر

دست‌اندرکاران بازی‌هاست.

در زندگی روستایی هدف، گذراندن لحظاتی خوش در کنار هم بی‌هیچ دغدغه‌ای و احساس لذت از در کنار هم بودن و نیز فراموش نکردن سنن و آداب و رسوم چندین ساله خویش و پایبندی به انجام این آداب و رسوم که از گذشتگان به میراث برده‌اند و نیز حفظ قوای جسمانی و تنومندی جسم که ویژگی بارز زنان و مردان روستایی به جهت انجام کارهای کشاورزی و... است.

اشاره به این نکته اساسی لازم و ضروری است که در تمامی بازی‌های صورت گرفته در محیط‌های روستایی، حضور بزرگان و ریش‌سفیدان روستا در کنار جوانان ظهور و بروز دارد و در واقع این به معنای پاسداشت و گرامیداشت زحمات این مردان و زنان بزرگ روستا که با حمیت و غیرت از آداب و رسوم روستا پاسداری کردند و اجازه ندادند خللی در انجام این بازی‌ها صورت گیرد و آن را همچو گوهری گرانبها به جوانان روستا به میراث گذاردند و از تحریف و فراموشی آن جلوگیری به عمل آوردند. حال برعهده جوانان امروز روستاست که این وظیفه را به نحو احسن انجام دهند.

بنابراین، متوجه می‌شویم که گستردگی جغرافیایی ایران سبب تنوع تفریح‌ها و بازی‌ها شده است. این بازی‌ها خاص گروه کودکان یا نوجوانان نبوده، بزرگسالان حتی میانسالان و افراد مسن با اجرای بازی‌های متنوع و البته متناسب با سن و جایگاهشان، به تجدید روحیه می‌پرداختند که این شاید یکی از علل کاهش بیماری‌های افسردگی و بیماری‌های خاص دوران پیری بوده است.

منابع

۱. بهار، ملک‌الشعراء، «بازی‌های ایرانی»، مجله تعلیم و تربیت، سال چهارم، شماره ۱۱، ۱۳۴۵.
۲. بهار، ملک‌الشعراء، «بازی‌های ایرانی»، مجله تعلیم و تربیت، سال چهارم، شماره ۱، ۱۳۱۳.

۳. بهار، ملک الشعراء، ترجمه چند متن پهلوی، تهران: سپهر، ۱۳۴۷.
۴. دهخدا، علی اکبر، فرهنگ دهخدا، ج نهم، تهران: مؤسسه دهخدا، ۱۳۴۵.
۵. فره‌وشی، بهرام، کارنامه اردشیر بابکان، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۵۴.
۶. متینی، جلال، «برخی از بازی‌ها و سرگرمی‌های رایج در ایران در روزگاران پیش»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، سال سیزدهم، ۱۳۵۶.
۷. مظلومی، رجب‌علی، بازی‌های پرورشی در مدارس، تهران: اداره کل تربیت بدنی آموزش و پرورش، ۱۳۶۵.
۸. ملک‌محمدی، غلامحسین، ورزش‌های سنتی بومی و محلی، تهران: کمیته ملی المپیک جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۴.
۹. مهیار، عباس، «بازی‌های محلی»، هنر و مردم، سال هفدهم، شماره ۱۹۳، ۱۳۵۸.
۱۰. میرنیا، سیدعلی، نگاهی به فرهنگ عامه خراسان، تهران: سخن گستر، ۱۳۸۱.

